

**Czy wiesz,
że?**

Weź ze sobą
zabawkę - ptaszka

1

Tradycje zabawkarskie

Są różne zabawki. Klocki Lego, lalki Barbie, gry komputerowe... Są też zabawki ludowe. Proste i szczerze w swojej formie. Koniki, ptaki klaskające skrzydłami, karuzelki, gwizdki... Tradycje ich wyrobu sięgają początków XIX wieku i skupiają się przede wszystkim w ośrodkach zabawkarstwa ludowego na południu Polski. Najważniejszymi ośrodkami są: żywiecki, kielecki, myślenicki i rzeszowski.

Od ponad 150 lat w żywieckim (geograficznie żywiecko-suskim) ośrodku zabawkarstwa tworzone są drewniane zabawki ludowe. Ośrodek ten należy do najstarszych i najpopularniejszych ośrodków tradycyjnego zabawkarstwa ludowego w Polsce. Tworzą go leżące między Żywcem a Suchą Beskidzką (aktualnie w granicach dwóch województw - małopolskiego i śląskiego) wsie: Przyborów, Koszarawa, Pewel Wielka, Lachowice, Kuków, Kurów, Kocoń, Stryszawa. Szczególnie znany jest dorobek twórców zabawek z Lachowic, Pewli Wielkiej, Koszarawy, Stryszawy i miasta Żywca.

Jednym z najpopularniejszych zajęć mieszkańców tych podbabiogórskich wsi było pozyskiwanie i obróbka drewna, którego dostarczały gęsto porośnięte lasami górskie zbocza. Wielu miejscowych górali było utalentowanymi, znanymi w całej okolicy bednarzami, cieślami i stolarzami. Drewniane zabawki zaczęto wytwarzać tu w I połowie XIX wieku.

Początkowo powstawały jako produkt uboczny przy wyrobie drewnianych naczyń i sprzętów. W dużej mierze robiły je rodziny, które nie mogły utrzymać się z pracy na roli. Było to zajęcie sezonowe, towarzyszące głównie okresowi zimowemu, kiedy pracy w gospodarstwie było znacznie mniej. Z czasem wytwórstwo zabawek stało się samodzielną działalnością rzemieślniczą.

2

**Czy wiesz,
że?**

Weź ze sobą
zabawkę - konika

2

Wzory zabawek

Tradycje zabawkarskie na Żywiecczyźnie przekazywano z pokolenia na pokolenie. Wyroblem zabawek zajmowały się całe rodziny. Każda z osób odpowiedzialna była za inny etap pracy - od pozyskania drewna, jego obróbki, wyrzynania, strugania, aż do wykańczania i zdobienia. Na przykład ojciec przygotowywał drewno i wycinał podstawowe części zabawek, syn je montował, a żona i córka zajmowały się wykańczaniem. Stąd rodziny słynnych zabawkarzy, posiadające własne wzory wykonania i zdobienia zabawek.

Do najstarszych wzorów zabawek należą: bryczki z konikami (zwane *karetkami*), kołyski (zwane *kolybkami*), sześciennie grzechotki (zwane *scyrkowkami*) oraz taczki. Na początku XX wieku popularne stały się tworzone w Stryżawie ptaszki. Z kolei w Lachowicach, Koszarawie i Pewli Wielkiej strugano koniki. Na początku powstawały *capy* - miały kanciastą sylwetkę, duże brzuchy i krótkie nogi. Późniejsze *wyścigowce* były bardziej naturalistyczne - miały smukłe kształty. W okresie międzywojennym pojawiły się: koniki na podstawce, koniki z wozami drabiniastymi, ptaszki machające skrzydłami (zwane *kłepokami*), kogutki dziobiące ziarno (zwane *kohutkami dziobatymi*), karuzelki na kijku. Karuzelka była oryginalną zabawką ruchomą. Dwa poziome krążki z konikami osadzone były na drążku z dwoma kółkami, które w czasie jazdy wprawiały w ruch krążki z konikami. Ponieważ wirowały jak szalone, zabawkę nazywano *gwariatem*.

Pierwsze zabawki nie były malowane - miały kolor drewna. Wraz ze wzrostem liczby twórców zaczęto je ozdabiać. Najpierw kilkoma kolorami, a z czasem całą paletą barw. Zabawki dekorowano też motywami: geometrycznym (który był ryzowany, czyli rzeźbiony) i roślinnym (który był malowany).

3

**Czy wiesz,
że?**

Weź ze sobą
zabawkę - klepoka

3

Warsztat zabawkarza

Zabawkarze pracowali przy użyciu prostych narzędzi. Za warsztat służyła zwykle część pomieszczenia kuchennego albo szopa w podwórku. Zabawki powstawały z różnych gatunków drewna. Te strugane jak ptaszki, koniki najczęściej z drewna miękkiego, poddającego się obróbce (świerk, sosna, lipa, osika), z kolei te o konstrukcji sztywnej jak taczki, kołyski, bryczki, klepoki z drewna twardego (buk, jawor). Chcąc zrobić ptaszka, najpierw trzeba było narębać siekierką odpowiedniej wielkości kawałki drewna, ociosać je nadając im zarys ptaszka. Następnie używając noża - gnypa (bardzo ostrego, służącego zwykle do cięcia skóry) wyrzeźbić odpowiedni kształt i rozmiar (doświadczonemu twórcy zajmowało to około 3-5 minut). Tak wyrzeźbionemu ptaszkowi można było założyć obcęgi nóżki z drucika i pomalować.

Jak podają źródła jako pierwszy rzeźbieniem i malowaniem ptaszków zajął się Teofil Mentel (1876-1944). W wieku 12 lat udał się do Kalwarii Zebrzydowskiej na służbę do pustelnika. Pomagał mu przy wyrobie dewocjonaliów z drewna. W podziękowaniu za pracę otrzymał atlas ptaków. Kiedy wrócił do rodzinnej Stryczawy zaczął strugać z drewna naturalnych wielkości dudki, dziecięcioły, kraski, pliszki, skowronki, słowiki - zarówno pojedyncze, jak i tak zwane rodzinki, umieszczane na gałązkach lub kawałku drewna. Kolorowe ptaki robiły furorę. Ponieważ Teofil nie mógł poradzić sobie z wielkimi zamówieniami, zaczęli mu pomagać bracia. Umiejętności przekazał również swoim dzieciom. W okresie międzywojennym wiele rodzin w Stryczawie zajmowało się wyrobem ptaków, a w latach 50. XX wieku wytwarzano je w 200 domach. Mieszkańcy wierzyli w magiczną moc drewnianych ptaszków - uważali, że przynoszą szczęście ich posiadaczom.

4

**Czy wiesz,
że?**

Weź ze sobą
zabawkę - bryczkę

4

Twórcy zabawek

Poszczególne wsie żywieckiego ośrodka zabawkarskiego słynęły ze swoich drewnianych wyrobów. Najpiękniejsze ptaki można było kupić w Stryżawie, najładniejsze kołyski i łóżeczka w Koszarawie, a w Lachowicach słynne bryczki z konikami. Początkowo sprzedają zabawek zajmowali się sami twórcy - na okolicznych targach i jarmarkach. Z czasem sprzedaż przejęli handlarze i tak zabawki docierały w różne części Polski. Po II wojnie światowej państwo objęło opiekę nad zabawkarstwem. Sprzedaż twórczości ludowej zajmowały się spółdzielnie, na przykład zwana Cepelią Centrala Przemysłu Ludowego i Artystycznego. Zabawkarzy można było spotkać na różnego rodzaju kiermaszach twórczości ludowej, imprezach folklorystycznych, między innymi podczas Tygodnia Kultury Beskidzkiej, najstarszego i największego święta folkloru w kraju. Chętnie brali udział w konkursach. Chętnie prowadzili warsztaty z tworzenia i malowania zabawek dla dzieci, młodzieży i dorosłych. W tradycje wyrobu drewnianych zabawek w sposób szczególny wpisali się następujący twórcy zabawek:

- z Lachowic: rodzina **Sikorów**, z najbardziej zasłużoną Władysławą, uhonorowaną prestiżową Nagrodą imienia Oskara Kolberga za zasługi i działania na rzecz kultury ludowej; rodzina **Biegunów**, z najszerzej znanym z rodu Teodorem, laureatem Nagrody im. Oskara Kolberga;
- z Pewli Wielkiej: rodzina **Lachów**, ze Stanisławem, zdobywcą Nagrody im. Oskara Kolberga
- z Koszarawy: Władysław **Strenal**, twórca pierwszych klepoków;
- ze Stryżawy: rodzina **Mentlów**; rodzina **Klimasarów** - z uhonorowanym Nagrodą im. Oskara Kolberga Władysławem; rodzina **Leśniaków** - z Emilią, laureatką Nagrody im. Oskara Kolberga.

5

**Czy wiesz,
że?**

Weź ze sobą
zabawkę - karuzelkę

5

Żabawki ludowe dziś

Dzięki twórcom i ich rodzinom - podtrzymującym tradycję wyrobu zabawek - żywiecki ośrodek zabawkarski nadal istnieje. Zabawkarze tworzą zarówno tradycyjne zabawki, jak i poszukują nowych form (na przykład zwierzątka chodzące po pochylni - tak zwane *chodaki*, latające bociany, krowy, owce, kozy, koty). Pewne zmiany i nowości, szczególnie w zakresie zdobienia, wprowadzają młode pokolenia. Wyraźny wpływ ma moda i wymagania odbiorców.

Zabawki twórców z żywieckiego ośrodka eksponowane są w największych polskich muzeach posiadających zbiory sztuki ludowej. Dużą kolekcję ma Muzeum Miejskie w Żywcu. Koniki, ptaszki, bryczki, *klepoki* były i są prezentowane na licznych wystawach w kraju i za granicą - między innymi w Czechach, na Słowacji, w Belgii i Niemczech, na Węgrzech, we Francji i Włoszech.

Przekazywane z pokolenia na pokolenie zabawkarstwo żywieckie to ważny element dziedzictwa kulturowego. W 2016 roku zostało wpisane na *Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego*. Znaczącą rolę w popularyzacji i ochronie tradycji zabawkarskich odgrywają Regionalny Ośrodek Kultury w Bielsku-Białej i Gminny Ośrodek Kultury w Stryśzawie, przy którym działa Beskidzkie Centrum Zabawki Drewnianej. Można tam obejrzeć autentyczne zabawki ludowe i poznać ich historię, a podczas Warsztatów Twórczych nauczyć się tworzenia i zdobienia drewnianych ptaszków czy koników. Atrakcją jest też Park Drewnianej Zabawki Ludowej, w którym znajdują się dużych rozmiarów zabawki wykonane przez miejscowych twórców. Od 1997 roku w Stryśzawie w pierwszą sobotę i niedzielę czerwca organizowane jest Święto Zabawki Ludowej, adresowane głównie do dzieci i młodzieży.